

Lucija Balikić

Kapelica Kamenitog križa u Osijeku

Kapelica „nesretnih ljubavi“

Osječkoj kapelici Kamenitog križa relativno je malo mjesta posvećeno u historio-
grafiji te se o njezinoj zanimljivoj prošlosti još manje zna. Ona danas stoji na svom
izvornom mjestu, nekadašnjem križanju tzv. *zidane ceste* (današnje Trpimirove) i tzv.
državne ceste (današnje Vukovarske ulice).¹ U blizini tog raskrižja krajem 18. stoljeća
nalazila se ledina, a nešto dalje od nje – stratište. Upravo na vješalima toga stratišta
počinje priča o Kapelici koja je značajno obilježila skoro dvije stotine godina osječke
povijesti. Naime, prema svjedočenju Andrije Brkića (1791.–1868.), krajem 1770-ih
na uglu tadašnje *njemačke ulice* (današnja Pejačevićeva) živio je jedan bogati postolar
koji je imao sina jedinca.² Jedne noći, kada je na snazi bio policijski sat, dogodila se
provala i pljačka u nekom dućanu u Gornjem gradu te je ophodna policija zaustavila
tog mladića i odmah ga privela i pritvorila. Kasnije je na vojnom sudu imao priliku
dati izjavu o tome gdje je bio u to vrijeme, ali nije htio ništa odati te su ga zbog toga
osudili na smrtnu kaznu vješanjem. Nekoliko dana kasnije, kada se vijest o vješanju
pročula, na isti je sud došla mlada i otmjena djevojka koja je pod prisegom izjavila da
je mladić te večeri bio kod nje u dvorištu gdje je razgovarao s njom preko rešetaka na
prozoru.³ Navodno su se planirali vjenčati u tajnosti.⁴ Ubrzo nakon toga, 1780. godi-
ne, otac nepravredno osuđenoga mladića podigao je kameniti križ u blizini stratišta.

Slavlje kod Kapelice 1809. godine

Grad Osijek je krajem 18. i početkom 19. stoljeća imao problem sa svojim munic-
ipalnim statusom. Iako je još 1689. godine dobio municipalni statut,⁵ prevladavalo
je mišljenje da bi se trebao uzdići na razinu slobodnog kraljevskog grada. Unatoč
brojnim izaslanstvima, na habsburškom su dvoru takvi pokušaji često bili sabotirani.
Konačno, u ljeto 1807. godine gradski sudac Baranjay sazvao je veliku javnu skup-

štinu svih triju osječkih općina upravo pod Kapelicom. Tamo je odlučeno da će se formirati deputacija od triju članova koja će izravno kod cara zahtijevati status slobodnog kraljevskog grada. Deputaciju su sačinjavali Franjo Katzhaler, Nikola Duka i Martin Moller. Iste godine im je uspjelo, ali je samom caru trebalo dvije godine da sankcionira tu odluku. Kada je Osijek dobio status slobodnog kraljevskog grada 1809. godine, gradske su vlasti organizirale veliku višednevnu proslavu pod kapelicom Kamenitog križa.⁶

Adela Deszaty pod Kapelicom

Sudbina znamenite osječke dobrotvorke direktno je vezana uz Kapelicu. Naime, Adela Deszaty (rođ. Horning) rođena je u obitelji uspješnog osječkog ljekara i općinskog vijećnika.⁷ Živjela je na glavnom osječkom trgu te je u mladosti bila poznata kao violinistica. Njezin je otac bio vrlo poštovan te je povodom njegove smrti čak objavljena vrlo lijepa pjesma „Nachruf an Jose Horning“ (*Sjećanje na Josipa Horninga*)⁸ u lokalnim novinama „Esseker Lokalblatt und Landbote“. Adela se nedugo nakon očeve smrti udala za Stjepana Deszatyja, valpovačkog ljekarnika mađarskog podrijetla. Međutim, ubrzo nakon vjenčanja Stjepan je preminuo i ostavio cijelo svoje bogatstvo Adeli. Kao dvadesetpetogodišnja udovica bez djece, Adela je odlučila podijeliti svoje bogatstvo s potrebitima. Samo nekoliko dana prije svoje smrti osnovala je zakladu „Josipa i Jelisave Horning“ te je apsolutno svu svoju imovinu ostavila gradskoj sirotinji. U rano jutro 9. veljače 1885. godine, njezino beživotno tijelo pronađeno je na njezinu uobičajenom mjestu za jutarnju molitvu – pod kapelicom Kamenitog križa. Ubojica nikada nije pronađen niti su okolnosti njezina ubojstva ikada razjašnjene. Već tri godine kasnije, 1888. godine, jedna od važnijih gradskih ulica nazvana je po njoj. Sve do 1946. godine, kada se formalno počela zvati Ulica Republike, zvala se Desatičina ulica – taj naziv i danas živi među građanima.

Kapelica štiti svoje građane

Kapelica Kamenitog križa od svog je nastanka bila specifična među slavonskom sakralnom arhitekturom, upravo po pričama koje ju okružuju. Zbog toga su mnogi građani Osijeka i šire okolice dolazili upravo tamo na molitvu, a nerijetko su poduzimali prava hodočašća kako bi iskoristili njezin apotropejski karakter. Među takvima, poznat je bio „ritual“ škrabice koji je postojao gotovo cijelo 19. stoljeće, a sastojao se u tome da zaljubljeni parovi dođu do Kapelice te zajednički ubace kakav novčić u škrabicu koja se tamo nalazila.⁹ Postojalo je vjerovanje da će im to donijeti sreću i skladan odnos. Po predstavi već spomenutog gradskog vijećnika Martina Mollera na gradskoj sjednici 1813. godine odlučeno je da će svi milodari iz škrabice biti upotrebljeni za razvoj gradske bolnice koja se nalazila pokraj bivšeg Gradskog vrta. Također, poznato je da je u jednoj godini čitav prihod iz škrabice iznosio 683 forinte i 95 krajcara.¹⁰

Osim zaljubljenih, česti su posjetitelji Kapelice bili i Romi koji su dvjestotinjak godina redovno hodočastili do nje na tzv. „suhi petak“, odnosno dan poslije Spasova.¹¹ To je bio znamenit događaj u godini kada su Romi imali svoje posebne

ceremonije oplakivanja i zavjetovanja, koje su nerijetko trajale do dugo u noć.

Također, Kapelicu su obilazili i obični građani pravoslavne i katoličke vjeroispovijesti koji su htjeli odati počast pogubljenima na stratištu, čiji su grobni humci bili nedaleko od Kapelice sve do 1870. kada je teren poravnat radi izgradnje željezničke pruge koja i danas tamo prolazi. S obzirom na to da je Kapelica bila u zelenilu te izvan gradskih zidina, s vremenom je njezino područje postalo omiljeno šetalište osječkog građanstva.

Kako izgleda kapelica Kamenitog križa

Kapelica je građena u baroknom stilu te se oko nje nalaze zidani stubovi između kojih je željezna ograda. Stubovi su četvrtastoga oblika sa zasječanim uglovima te se može reći da imaju oblik nepravilnog osmerokuta. Svaki stub je pokriven kapitelom s piramidom na kojoj se nalazi kugla. Stil te ograde može se definirati kao neogotički, što implicira da je građena u 19. stoljeću kada je historicistički stil uzeo maha u sakralnoj arhitekturi.¹² Ukupna površina Kapelice iznosi 4m², a zidana je opekom te žbukana izvana i iznutra. Sadrži jedan polukružni ulaz na kojemu se nalaze jednokrnlina rešetkasta željezna vrata koja su protkana cvjetnim ornamentima od lima. Njezin krov u potpunosti je prekriven crijepom koji je sa stražnje strane sveden u piramidu. Unutar same kapelice nalazi se kameniti križ visine 4 metra.

Kapelica među „Prolaznicima“

U suvremeno doba Kapelici nije pridavano mnogo pažnje, međutim, osječki dramaturg i pisac – Damir Petričević – priču o Kapelici uprizorio je u kazališnoj drami „Prolaznici“ koju od 2011. godine izvodi osječki HNK. Naime, predstava prikazuje Osijek i njegove stanovnike tijekom nekoliko povijesnih perioda, a kao konstantu ostavlja upravo Kapelicu.¹³

Konačno, može se zaključiti da je cilj ovog rada bio ukazati na diskrepanciju između prolaznog karaktera vremena i ljudskih života te gradskih priča i legendi koje se vječno zadrže uz neki materijalni vid stvarnosti – kao što je to Kapelica, koja u sebi nosi sudbinu svih pogubljenih na stratištu, nesretnih ljubavi, ujedinjenje grada u jednu cjelinu, tragičan život dobrotvorke Adele Deszaty, hodočašća beznadnih Roma i brojne druge osječke „prolaznike“. Svaka od tih zavičajnih priča u sebi ima nekoliko slojeva među kojima se mogu razlikovati istiniti i fiktivni, ali i tendenciozni. Ipak, važnije od utvrđivanja vjerodostojnih elemenata neke priče jest popularizacija, valorizacija i brendiranje iste. Upravo se na mjestima poput kapelice Kamenitog križa čuva raznolika povijest nekoga kraja te bi ju stoga bilo nužno aproprirati u suvremene muzejske trendove i učiniti ju interpretacijskim centrom ranonovovjekovne Slavonije.

Bibliografija

Buntak, Franjo. „Osijek, kraljevski i slobodni grad.“ *Osječki zbornik II. i III.* Ur.: Josip Bösendorfer. Osijek: Muzej Slavonije u Osijeku, 1948.

Cepelić, Milko. „Kameni križ.“ *Jeka od Osijeka*. Osijek: Klub hrvatskih književnika u Osijeku, 1918.

Dominković, Ljiljana. „Adela Deszaty osječka dobrotvorka.“ *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje 11.* Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2011.

Heine, Ervin. *Priče iz povijesti srednjoeuropskoga Osijeka*. Osijek: Pan liber, 1995.

Katušić, Blaž Misita. „Kameni križ.“ *Osječki zbornik IV.* Ur. dr. Danica Pinterović. Osijek: Muzej Slavonije u Osijeku, 1954.

Žarko Španiček. Mala sakralna arhitektura u Slavoniji. *Etnološka tribina 18.* Osijek: Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, 1995.

Mrežni izvori

http://www.hnk-osijek.hr/hnk/index.php?option=com_content&view=article&id=457&Itemid=326

Bilješke

- 1 Milko Cepelić. „Kameni križ.“ *Jeka od Osijeka*. Osijek: Klub hrvatskih književnika u Osijeku, 1918. 57. str.
- 2 Žarko Španiček. Mala sakralna arhitektura u Slavoniji. *Etnološka tribina 25.* Osijek: Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, 1995. 33. str.
- 3 Cepelić: (1918.), 57. str.
- 4 Ervin Heine. *Priče iz povijesti srednjoeuropskoga Osijeka*. Osijek: Pan liber, 1995. 43. str.
- 5 Franjo Buntak. „Osijek: slobodni i kraljevski grad.“ *Osječki zbornik II. i III.* Ur.: Josip Bösendorfer. Osijek: Muzej Slavonije u Osijeku, 1948. 134. str.
- 6 Buntak: (1948.), 134. str.
- 7 Ljiljana Dominković. „Adela Deszaty osječka dobrotvorka.“ *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje 11.* Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2011. 171. str.
- 8 Dominković: (2011.), 174. str.
- 9 Heine: (1995.), 43. str.
- 10 Ibid
- 11 Cepelić: (1918.), 58. str.
- 12 Blaž Misita Katušić. „Kameni križ.“ *Osječki zbornik IV.* Osijek: Muzej Slavonije u Osijeku, 1954. 74. str.
- 13 http://www.hnk-osijek.hr/hnk/index.php?option=com_content&view=article&id=457&Itemid=326

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 12 2017.

12

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 12 2017.

Pro Tempore

Pro tempore
Časopis studenata povijesti
godina XII, broj 12, 2017.

Glavni i odgovorni urednik
Porin Šćukanec Rezniček

Uredništvo
Mislav Barić, Lucija Balikić, Lucija
Bakšić,
Ivan Grkeš, Ivana Nodilo, Tomislav
Kunštek

Urednici pripravnici
Tea Miroslavić, Josip Humjan

Redakcija
Mislav Barić, Lucija Balikić, Lucija
Bakšić, Ivan Grkeš, Ivana Nodilo,
Tomislav Kunštek, Tea Miroslavić, Josip
Humjan

Tajnica uredništva
Lucija Balikić

Recenzenti
dr. sc. Iskra Iveljić
dr. sc. Tomislav Galović
dr. sc. Nataša Štefanec

Lektura i korektura
Ana Peček
Ivana Klindić

Dizajn i priprema za tisak
Iva Pezić

Prijevod s engleskog jezika
Marko Lovrić
Marta Brkljačić
Porin Šćukanec Rezniček

Prijevod s češkog jezika
Maja Janković

Izdavač
Klub studenata povijesti - ISHA Zagreb

Tisak
Grafokor d.o.o.
J. Mokrovića 6
10090 Zagreb
tel: +385 1 379 44 22
fax: +385 1 379 44 66
www.grafokor.hr

Naklada
Tiskano u 50 primjeraka

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim
radovima izražavaju isključivo stavove
autora i ne predstavljaju nužno stavove
i mišljenja uredništva i izdavača.
Izdanje časopisa ostvareno je uz
novčanu potporu Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu.

Časopis je besplatan.
Dostupno na <http://hrcak.srce.hr/>

Adresa uredništva:
Klub studenata povijesti - ISHA
Zagreb (za: Redakcija „Pro tempore“),
Filozofski fakultet Sveučilišta u
Zagrebu, Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

E-mail:
pt.redakcija@gmail.com
psreznic@gmail.com